

TARIM VE GIDA ÜRÜNLERİNİN REKABET ÜSTÜNLÜĞÜNÜN AKÜ İNDEKSİ İLE ÖLÇÜLMESİ: ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ*

Güçgeldi BASHIMOV*

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 16/11/2022; Düzeltme/Revised: 09/04/2024

Kabul/Accepted: 29/04/2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Cite as: Güçgeldi, B. (2024). Tarım ve Gıda Ürünlerinin Rekabet Üstünlüğünün Akü İndeksi ile Ölçülmesi: Özbekistan Örneği. *DÜMAD (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi)*, 7(1), 45-61. <https://doi.org/10.58853/dumad.1205931>

Özet

Tarım, birçok gelişmekte olan ülke için önemli bir ekonomik sektördür. Tarım sektörü günümüzde Özbekistan ekonomisinin de temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Tarım sektörünün istihdama, dış ticarete ve milli gelire olan katkıları ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Tarımsal üretimin Özbekistan'ın GSYH'sındaki payı %25 ve ülkedeki toplam işgücünün %23'ne istihdam oluşturmaktadır. Özbekistan sahip olduğu toprak ve iklim özellikleri ile çok geniş bir tarımsal üretim potansiyeline sahiptir.

Tarım sektörü küresel ticarete önemli katkı sağlamaktadır. Bu nedenle son dönemlerde uluslararası tarım ürünleri ticaretine yönelik ilgi önemli ölçüde artmıştır. Ekonomik küreselleşme ile birlikte dünya tarım ürünleri ihraç pazarında rekabet her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle ülkelerin dünya tarım ürünleri ticaretinde rekabet edebilirlik düzeyini konu alan çalışmaların sayısında da artış görülmektedir. Bu çalışmada Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Çalışmada Armonize Sistem (HS) sınıflandırmasına göre 1-24 fasıllar arasında yer alan tarım ve gıda ürünleri analize dâhil edilmiştir. Çalışma 2002-2020 yıllarını kapsamakta olup, veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından derlenmiştir. Bu çalışmada yöntem olarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Özbekistan canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yenilebilir meyveler, yenilebilir sebzeler, değirmencilik ürünleri ve lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar fasıl grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Yıllara göre AKÜ indeks değerleri incelendiğinde Özbekistan'ın rekabet avantajının istikrarlı bir eğilim sergilemediği anlaşılmaktadır. Dünya tarım ürünleri ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğün artırılması için tarımsal üretimde verimlilik ve kalitenin iyileştirilmesi için politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Gıda, Özbekistan, Rekabet, Tarım Sektörü

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, (e-posta: guyc55@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3944-5499).

Abstract

Agriculture is an important economic sector for many developing countries. Today the agricultural sector is one of the main sectors of the economy of Uzbekistan. The contribution of the agricultural sector to employment, foreign trade and national income is of great importance for the country's economy. The share of agricultural production in Uzbekistan's GDP is 25% and it employs 23% of the country's total labour force. Uzbekistan has a very large agricultural production potential with its soil and climate characteristics.

The agricultural sector makes a significant contribution to world trade. For this reason, interest in international trade of agricultural products has increased significantly in recent years. In the context of economic globalization, competition in the global agricultural export market is increasing day by day. For this reason, the number of studies devoted to the study of the level of competitiveness of countries in world agricultural trade has increased significantly. This study assesses the comparative advantage of agricultural food products of Uzbekistan on the world market. According to the Harmonized System (HS) classification, chapters 1-24 are included in the analysis. The study covers the period from 2002 to 2020 and the data is obtained from the International Trade Centre database. In this study, the revealed comparative advantage (RCA) index was used. According to the results, Uzbekistan has a comparative advantage in living trees and other plants, edible fruits, edible vegetables, products of the milling industry and lac, gums, resins and other vegetable saps and extracts. When the values of the RCA index are considered by years, it becomes clear that the competitive advantage of Uzbekistan does not have a stable trend. In order to increase comparative advantages in the world agricultural products trade, it is necessary to develop policies to increase the productivity and quality of agricultural production.

Keywords: Foreign Trade, Food, Uzbekistan, Competition, Agricultural Sector

Giriş

Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri dış ticaretinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1991 yılından itibaren piyasa ekonomisine geçişin ardından tarımsal üretimin ve ticaretin serbestleştirilmesine yönelik bir dizi ekonomik reformlar hayata geçirilmiş, bunun sonucunda tarımsal üretim ve ihracat kademeli olarak gelişme göstermiştir. Son 20 yılda tarımsal ihracat on kattan fazla bir artış göstermiş ve günümüzde 1,5 milyar dolara ulaşmıştır. Özbekistan sahip olduğu toprak ve iklim özellikleri, nispeten düşük maliyetli işgücü kaynakları ve Çin, Rusya gibi büyük pazarlara olan yakın konumu ile tarım ve gıda ürünleri ihracatında daha rekabetçi hale gelebilecek bir potansiyele sahiptir.

Son otuz yılda yaşanan hızlı kentleşme ve gelir düzeyindeki artış taze meyve ve sebzeler ile hayvansal kökenli gıdalar gibi yüksek katma değerli tarım ürünlerine olan talebin artmasına neden olmuştur. Küreselleşme ile birlikte uluslararası ticaretin kısmen serbestleşmesi sonucu tarım ve gıda ürünlerinin ticareti muazzam bir şekilde artış göstermiş ve dünya tarım ürünleri pazarı giderek daha rekabetçi bir hale gelmiştir. Bugün küresel ekonomide yaşanan rekabet tüm ülkeler açısından önem arz eden bir olgu konumundadır (Karaaslan ve Tuncer, 2010). Özellikle

Çin, Hindistan gibi Asya'daki düşük maliyet imkânına sahip üretici ülkeler karşısında rekabet daha da zorlayıcı olmaktadır. Bu nedenle uluslararası ticaretten fayda sağlamak için öncelikle tarım sektörünün karşılaştırmalı üstünlüğünün anlaşılması oldukça önem arz etmektedir. Karşılaştırmalı üstünlüğün anlaşılması, politika değişikliklerinin etkilerini belirlemede ve ekonomik refahı tanımlamada yardımcı olacaktır (Ahmad vd., 2021). Bu bağlamda hangi ürünlerin dış pazarlarda önemli bir rekabet avantajına sahip olduğunun belirlenmesi Özbekistan ekonomisi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğünü dış ticaret verileri bağlamında analiz etmek ve ihracat performansını iyileştirmek için hangi uygulamaların yapılması gerektiğini belirlemektir.

Literatürde Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğüne yönelik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla bu araştırmanın, Özbekistan'ın tarım ve gıda dış ticaretine odaklanan çalışmalardaki boşluğu doldurarak mevcut literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Çalışmanın giriş bölümünden sonraki bölümde literatürdeki bazı çalışmalar özet halinde sunulmaktadır. Bunu materyal ve yöntem bölümü takip etmektedir. Araştırmanın sonuçları dördüncü bölümde sunulmuştur. Son bölümde ise araştırma bulguları genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

1. Literatür İncelemesi

Son zamanlarda araştırmacılar arasında ülkelerin veya bölgelerin tarımsal ürünlerin küresel pazardaki performansının ve rekabet düzeyinin araştırılmasına yönelik artan bir ilgi olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmaların çoğunda Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) yöntemi kullanılmıştır. Söz konusu çalışmalardan bazıları ile ilgili bilgiler Tablo 1'de özet halinde sunulmaktadır.

Tablo 1. Tarım ve gıda ürünlerinin rekabet gücünü inceleyen çalışmalar

Yazar(lar)	Ülke	Yöntem	Konu	Sonuç
Rusali (2012)	Romanya	Lafay indeksi	AB'ye katılım öncesi ve sonrasında Romanya'nın tarım ve gıda ürünleri ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğü değerlendirilmiştir.	Yapılan analiz sonucunda Romanya'nın tarım ve gıda ürünlerinin ihracatında sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğünde düşüş olduğu saptanmıştır.
Jambor ve Hubbard (2013)	Macaristan	Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi	AB üyeliği sonrasında Macaristan'ın tarım ve gıda ürünlerindeki karşılaştırmalı	Analiz sonucunda Macaristan'ın AB'ye katılımından sonra tarım ve gıda ürünlerindeki karşılaştırmalı

			üstünlüğü analiz edilmiştir.	üstünlüğünün zayıfladığı ve 2004 yılından sonra pek çok üründe karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybettiği belirlenmiştir.
Bashimov (2016)	Rusya	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Rusya'nın tarım ürünleri ihracatında rekabet gücü analiz edilmiştir.	Sonuç olarak Rusya'nın balıklar ve diğer deniz ürünleri, hububat, hayvansal ve bitkisel yağlar, kakao ve tütün mamullerinde rekabet gücüne sahip olduğu bulunmuştur.
Sarıca (2016)	Türkiye	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksi, Açıklanmış Rekabet Üstünlüğü indeksi, Nispi Ticari Avantaj indeksi ve Nispi İhracat Avantajı indeksi.	Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinin rekabetçilik düzeyi araştırılmıştır.	Hesaplamalar sonucunda Türkiye'nin 11 tarım ve gıda ürün grubunda rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Geçen zaman diliminde ülkenin bazı ürün gruplarındaki rekabet gücünü kaybettiği belirlenmiştir.
Fojtiková (2018)	Çin	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Çin'in tarım ve gıda ürünlerindeki ihracat rekabet gücü incelenmiştir.	Araştırma sonucunda Çin'in 24 fasıldan 4'de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.
Lucasenco ve Ceban (2020)	Moldova	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Moldova'nın tarım ve gıda ürünlerinin AB pazarında karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir.	Analiz sonucunda Moldova'nın AB pazarında 24 fasıldan 8'de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.
Mizik vd. (2020)	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ülkeleri	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	ASEAN ülkelerinin tarım ve gıda ürünlerinde rekabet gücü analiz edilmiştir.	Sonuç olarak, ASEAN ülkeleri arasında Myanmar, Laos ve Filipinler'in daha yüksek rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir.
Bahta (2021)	Güney Afrika	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi, Lafay indeksi, İhracat Çeşitlendirme indeksi.	Güney Afrika'nın tarım ve gıda ürünlerinin rekabet gücü ve bunu etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik araştırma yapılmıştır.	Elde edilen bulgulara göre Güney Afrika tütün ve ham deri mamullerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken, yaş meyve ve sebze, kahve ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.
Kadakoğlu vd. (2022)	Türkiye	ETS modeli, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Türkiye'nin ceviz üretiminin projeksiyonu tahmin edilmiş ve rekabet gücü analiz edilmiştir.	Araştırma sonucunda Türkiye'nin özellikle son yıllarda ceviz ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Çakan ve Turhan (2023)	Türkiye	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksi, Vollrath İndeksleri	Türkiye'nin nohut ticaretindeki karşılaştırmalı üstünlüğü incelenmiştir.	Sonuç olarak, Türkiye'nin nohut ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.
------------------------	---------	--	--	--

2. Materyal ve Yöntem

Araştırmada Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi dikkate alınmıştır. Armonize Sistem (HS) sınıflandırması içerisinde yer alan tarım ürünleri, tarımsal hammaddeler ve gıda maddeleri olarak ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan tarım ve gıda ürünlerine ait fasıllar HS 2 haneli sınıflandırmaya göre şu şekildedir:

Tarımsal hammaddeler: HS 01 (Canlı hayvanlar), HS 02 (Etler ve yenilen sakatat), HS 03 (Balıklar ve diğer deniz ürünleri), HS 04 (Süt ve süt ürünleri), HS 05 (Diğer hayvansal menşeli ürünler), HS 06 (Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler), HS 07 (Yenilebilir sebzeler), HS 08 (Yenilebilir meyveler), HS 09 (Kahve ve çay), HS 10 (Hububat), HS 11 (Değirmencilik ürünleri), HS 12 (Yağlı tohum ve yağlı meyveler), HS 13 (Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülâsalar), HS 14 (Örölmeye elverişli bitkisel maddeler) ve HS 15 (Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar).

Gıda maddeleri: HS 16 (Et ve deniz ürünlerinin müstahzarları), HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 19 (Esasımı hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar), HS 20 (Sebzeler, meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar), HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları), HS 22 (Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke) ve HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler) ve HS 24 (Tütün ve tütün mamulleri).

Araştırmada kullanılan tarım ve gıda ürünlerinin ticaretine ilişkin veriler Özbekistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi ve Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından derlenmiştir. Araştırma 2002-2020 dönemini kapsamaktadır. Analizde kullanılan ihracat ve ithalat verileri Dolar cinsinden ifade edilmiştir. Araştırmada konu ile ilgili uluslararası kurum ve kuruluşların raporları, istatistiksel materyalleri ve süreli yayınlar yardımcı kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Bir ülke veya bölgenin ihraç ettiği belirli bir ürünlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğünün belirlenmesine yönelik araştırmacılar tarafından çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmada yöntem olarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılmıştır. AKÜ indeksi ilk olarak Liesner tarafından tanıtılmış ve Bela Balassa tarafından geliştirilmiştir (Balassa, 1965). Bu indeks belirli bir ürünün ihracatının ülkenin toplam ihracatı içindeki payını, aynı ürünün toplam dünya ihracatı içindeki payı arasındaki orandır. Balassa indeksi D.

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük kavramına dayanmaktadır. Söz konusu indeks ulusların belirli ürünlerde ticaret açısından birbirlerine göre nasıl performans gösterdiğini ifade etmektedir (Batra ve Khan, 2005). AKÜ indeksi, belirli bir ülkenin zayıf ve güçlü ihracat sektörlerini ortaya çıkarmaya yardımcı olmakta ve ticaret politikası için çıkarımlar sağlamaktadır. AKÜ indeksi literatürde pek çok araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır (Bashimov, 2015; Goyal ve Vajid, 2017; Ahmad vd., 2021; Bayav ve Çetinbaş, 2021; Kadakoğlu vd., 2022). İndeks ticaret sonrası verilere dayanmakta olup ticaret sonrası rekabet gücünün nasıl geliştiğini göstermektedir. AKÜ indeksi matematiksel olarak Eşitlik 1'deki gibi ifade edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right)}{\left(\frac{X_{wj}}{X_{wt}}\right)} \quad (1)$$

Burada, $AKÜ_{ij}$ 'i' ülkesinin 'j' sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük indeksini, X_{ij} 'i' ülkesinin 'j' sektörü için ihracat değerini, X_{it} 'i' ülkesinin toplam ihracat değerini, X_{wj} dünya 'j' sektörü ihracat değerini ve X_{wt} dünya toplam ihracat değerini ifade etmektedir. AKÜ indeksi 0 ile

$+\infty$ aralığında bir değer almaktadır. Eğer $AKÜ > 1$ ise, i ülkesinin j ürününde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. $AKÜ < 1$ ise, i ülkesinin j ürününde karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmamaktadır. Bu indeks değeri ne kadar büyük ise, karşılaştırmalı üstünlük de o kadar yüksektir (Amighini, 2005). Hinloopen ve Marrewijk'e göre AKÜ indeksi dört kategoride sınıflandırılabilir. Buna göre; $0 < AKÜ \leq 1$ ise ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı, $1 < AKÜ \leq 2$ ise zayıf karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, $2 < AKÜ \leq 4$ ise orta düzeyde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, $4 < AKÜ$ ise güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirtilmektedir (Hinloopen ve Marrewijk, 2001).

3. Araştırma Bulguları

3.1. Özbekistan'ın tarım sektörü ve tarımsal ürünler ticareti

Tarım sektörü Özbekistan ekonomisinde kilit rol oynamaktadır. Tarım sektörü başta gıda güvenliğinin sağlanmasında, kırsal alanlarda istihdam ve nüfusun genel refahının sağlanmasında hayati bir rol oynayarak ulusal ekonominin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bu sektör GSYH'nın %25'ini oluştururken, işgücünün de yaklaşık %23'ü tarım sektöründe

istihdam edilmektedir (Dünya Bankası, 2022). Bu veriler tarım sektörünün hala Özbekistan ekonomisinin bel kemiği olduğunu ve nüfusun büyük bir bölümü için önemli bir geçim kaynağı olduğunu göstermektedir.

Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan'da monokültür olarak pamuk yetiştirilmiştir. Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra gıdada kendi kendine yeterlilik politikası izlenmiş ve başta buğday olmak üzere, arpa, mısır, meyve ve sebze üretimine ağırlık verilmiştir. Bunun sonucunda pamuk ekili alanlar azalırken, hububat, meyve ve sebze üretim alanları giderek artış göstermiştir. 2020 yılında ülke genelinde 3,3 milyon hektarlık alanda tarımsal üretim gerçekleştirilmiş (Sultanov vd., 2021) ve tarım arazilerinin yaklaşık %70'inde pamuk ile buğday tarımı yapılmaktadır (Hasanov ve Ahrorov, 2013). Tarım sektörüne yönelik uygulanan reformlar sonucu tarımsal üretim değeri incelenen dönem boyunca sürekli artmış ve 2020 yılında bir önceki yıla göre %3 oranında büyüme kaydetmiştir. 2020 yılında tarımsal üretim değeri 15 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal üretimin % 49,5'i bitkisel üretim ve %50,5'i hayvansal üretimden oluşmaktadır (Uzstat, 2021).

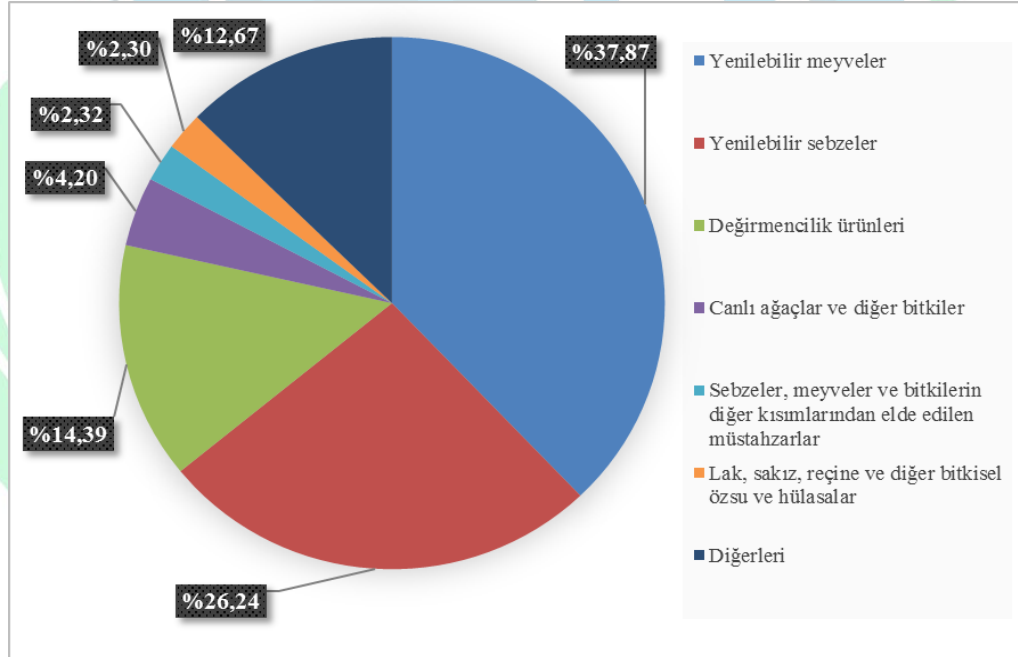
Özbekistan'da tarımsal üretim bölgelere göre değerlendirildiğinde Semerkant, Andican, Taşkent, Kaşkaderya, Buhara ve Fergana bölgeleri başta gelmektedir. Söz konusu bölgeler toplam tarımsal üretimin %60'ını oluşturmaktadır. Ülkenin Andican, Fergana ve Sirderya bölgelerinde bitkisel üretim yaygın iken, Nevai, Cizzak ve Kaşkaderya bölgelerinde ise hayvansal üretim daha yaygın durumdadır (Uzstat, 2021).

Özbekistan coğrafi konumu gereği Yeni İpek Yolu projesinin güzergâhı üzerinde yer alması nedeniyle jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahip ülkedir (Budulgan, 2020). Bu durum ülkenin tarım ve gıda ürünlerini daha geniş pazarlara ulaştırma imkânı sunmaktadır. Son 20 yılda Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri dış ticaret dinamiklerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dış ticaret, özellikle ihracatın gelişimi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme için önemli faktörlerden biridir. Tarım sektörü ülkenin ihracat potansiyelini artırmaya yönelik önemli katkılar sunmaktadır (Anorboeva, 2022). Özbekistan daha çok ham işlenmemiş tarım ürünlerini düşük fiyatlardan ihraç etmektedir. 2020 yılında ihraç edilen tarım ve gıda ürünleri ihracatı 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000-2020 yıllarında ihraç edilen tarım ve gıda ürünleri 7 kat artış göstermiştir. Tarım ve gıda ürünleri ihracatı toplam ihracatın %9'unu oluşturmaktadır (Uzstat, 2021). Bu olumlu gelişmelere rağmen halen ülkenin tarım ve gıda ihracatının mevcut kapasitenin çok altında olduğu söylenebilir. Örneğin, ülke genelinde üretilen 20 milyon ton meyve ve sebzelerin sadece %8'i dış satıma konu olmaktadır (Rustamova, 2022).

Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatının ülkelere göre dağılımı incelendiğinde başta Rusya, Çin, Kazakistan ve Kırgızistan olmak üzere bölge ülkelerinin ağırlıkta olduğu

görülmektedir. Örneğin, 2020 yılında taze meyve ve sebze ihracatının %68'i Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'a gerçekleştirilmiştir (Anorboeva, 2022). Bununla birlikte; Orta Doğu ülkelerine (Türkiye, İran, Irak), Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerine (Afganistan, Pakistan, Hindistan), Avrupa ülkelerine (Polonya, Almanya, İtalya) az da olsa ihracat gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda özellikle Avrupa ülkelerine yönelik ihracatta olumlu eğilimler olduğu söylenebilir (Sirojiddinov, 2019).

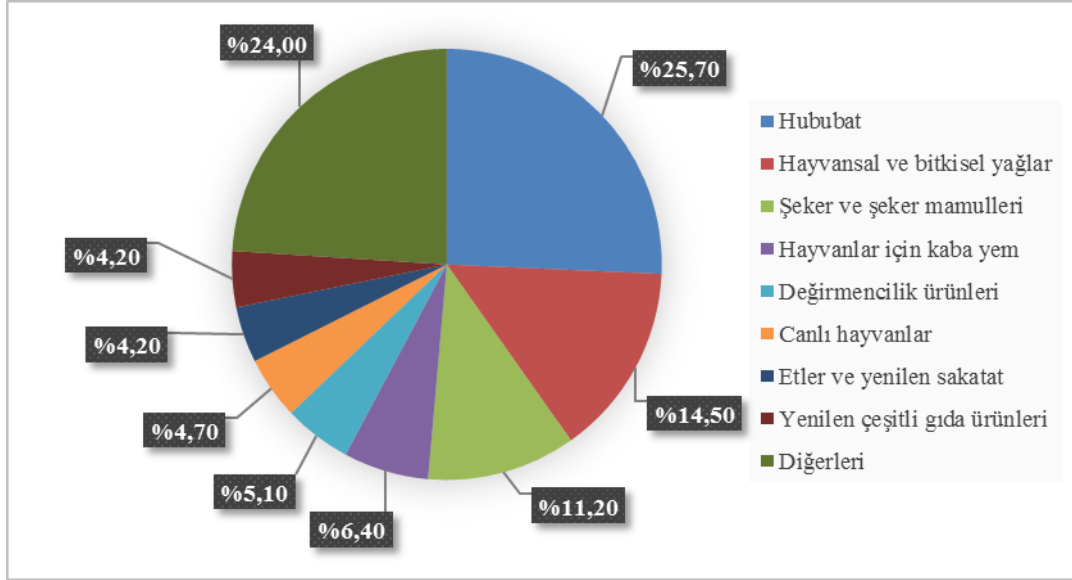
Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatının yapısı incelendiğinde ürün bazında çeşitlendirmeyi sağlayamadığı söylenebilir. Nitekim ihraç edilen toplam tarım ve gıda ürünlerinin %81'ini dört ürün grubu oluşturmaktadır. Bunlar; yenilebilir meyveler (HS 08), yenilebilir sebzeler (HS 07), değirmencilik ürünleri (HS 11) ve canlı ağaçlar ve diğer bitkiler (HS 06) (Şekil 1). Tarım ve gıda ürünlerinin satışından elde edilen döviz gelirlerinin büyük bir bölümü özellikle meyve ve sebzelerin satışından elde edilmektedir. 2020 yılında yaklaşık 1,5 milyon ton meyve ve sebze ihracatı gerçekleştirilmiştir (Urdushev vd., 2021). Bununla birlikte, son 20 yılda yenilebilir meyve ve sebzeler ile birlikte hububat, yağlı tohum ve yağlı meyveler, meşrubat ve içecekler ihracatında önemli sayılabilecek artışlar yaşanmıştır.

Şekil 1. Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatının ürün bileşimi (2020)

2020 yılında tarım ve gıda ürünlerinin ithalatı 2,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Özbekistan'da tarım ve gıda ürünleri ithalatı ihracattan fazla gerçekleşmiştir. Bu nedenle ülkenin tarım ve gıda ürünlerinde ticaret açığı bulunmaktadır. Özbekistan'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri (Rusya, Kazakistan, Ukrayna), Avrupa Birliği ülkeleri (Almanya, Avusturya, Macaristan), Güneydoğu Asya ülkeleri (Malezya, Endonezya) yer almaktadır. Özbekistan'da ithalatın ürün bileşimine

bakıldığında daha çok canlı hayvanlar, hububat, hayvansal ve bitkisel yağlar, şeker, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler gibi ürünleri ithal etmektedir. BDT pazarından ağırlıklı olarak hayvansal ve bitkisel yağlar, hububat ve değirmencilik ürünleri ithal edilirken, Avrupa pazarından canlı hayvan ithal edilmektedir. İthalat ürün bazında incelendiğinde hububat ilk sırada yer almaktadır. Bunu sırasıyla hayvansal ve bitkisel yağlar ve şeker ve şeker mamulleri takip etmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ithalatının ürün bileşimi (2020)

3.2. Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğü

Farklı ülkeler farklı doğal kaynaklara sahip olabilmekte ve bu durum ülkelerin bazı ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasını sağlamaktadır. Özbekistan da sahip olduğu toprak ve iklim koşulları ile tarımsal ürünlerin üretimi açısından geniş bir potansiyele sahiptir. Bu bölümde Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Analizde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi kullanılmış olup, analiz 2002-2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan ihracat verileri tarımsal hammadde ve gıda ürünlerine ilişkin 24 ürün grubunu içermektedir. Yapılan hesaplamalar sonucu elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre Özbekistan 6 tarımsal ürün grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunlar; diğer hayvansal menşeli ürünler (HS 05), canlı ağaçlar ve diğer bitkiler yenilebilir (HS 06), sebze (HS 07), yenilebilir meyve (HS 08), değirmencilik ürünleri (HS 11) ve lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar (HS 13) ürün gruplarıdır. Özbekistan söz konusu ürün gruplarından 4'ünde (HS 07, HS 08, HS 11 ve HS 13) çok güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, bir ürün grubunda (HS 06) orta düzeyde ve bir ürün grubunda (HS 05) ise zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe

sahiptir. 2020 yılında değirmencilik ürünleri en yüksek AKÜ değerine sahipken (AKÜ=12.59), bunu yenilebilir sebzeler ve diğer ürünler takip etmektedir.

HS 05 ürün grubunda 2002-2019 yılları arasında karşılaştırmalı üstünlük söz konusu değil iken, 2020 yılında karşılaştırmalı üstünlük elde edilmiştir. Aynı şekilde HS 06 ürün grubunun ihracatında 2019 yılına kadar dezavantajlı durum hâkim iken, 2019 yılından itibaren avantajlı duruma geçilmiştir. HS 07 ve HS 08 ürün gruplarında dönem başında zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük hakim iken, ilerleyen yıllarda her iki ürün grubunun karşılaştırmalı üstünlüğü dalgalı bir trend sergilemiş olsa da genel olarak artış göstermiştir. Bashimov (2017) tarafından yapılan çalışmada da Özbekistan'ın yaş meyve ve sebze ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, ancak hesaplanan AKÜ değerinin dalgalı bir eğilim sergilediği vurgulanmıştır. Özbekistan'ın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu bir diğer ürün grubu değirmencilik ürünleridir (HS 11). HS 11 ürün grubunda dönem başında karşılaştırmalı dezavantaj söz konusu iken, ilerleyen yıllarda karşılaştırmalı üstünlük elde edilmiş ve 2020 yılında AKÜ indeksi en yüksek değer olan 12,59'a ulaşmıştır. HS 13 ürün grubunda da dönem başında karşılaştırmalı dezavantaj hâkim olsa da 2010 yılından itibaren karşılaştırmalı üstünlük elde edilmiştir. Son beş yıldır söz konusu ürün grubunun ihracatında yüksek karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur.

Tablo 2 incelendiğinde Özbekistan örülmeye elverişli bitkisel maddeler (HS 14) ürün grubunda dönem başında yüksek bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, 2018 yılından itibaren bu ürün grubunda dezavantajlı konuma düşmüştür. Aynı şekilde, HS 20 (Sebzeler, meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar) ürün grubunda 2002-2005 yılları arasında karşılaştırmalı üstünlük söz konusu iken, 2006 yılından itibaren bu ürün grubundaki rekabet avantajını kaybetmiştir. Karşılaştırmalı dezavantaj özellikle etler ve yenilen sakatat, balıklar ve diğer deniz ürünleri, süt ve süt ürünleri, et ve deniz ürünlerinin müstahzarları, çeşitli yenilen gıdalar ve meşrubat ihracatında daha da belirginleşmektedir. Bu ürünlerin AKÜ indeks değerleri sıfıra yakın ve en düşük değerlerdir.

Bugün Özbekistan başta meyve ve sebze olmak üzere yüksek katma değerli tarım ve gıda ürünlerinin üretimi ve ihracatında önemli bir oyuncu olma potansiyeline sahiptir. Ancak, elde edilen bulgular incelendiğinde Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatında istenilen başarıyı yakaladığı söylenemez. Özbekistan'ın tarımsal üretim ve ihracatında istenilen performansa ulaşamamasının pek çok nedeni bulunmaktadır. Tarım sektöründe küçük geçimlik tarım işletmelerinin hâkim olması, kırsal alanlardan kente yönelik artan göçler, tarım sektörüne yönelik yatırımların yetersiz olması önemli sorunlar arasında yer almaktadır (Baykuzieva, 2020). Özellikle kırsal yerleşim alanlarından kente yönelik yaşanan göç nedeniyle kırsal

kesimde erkek nüfusun hızla azalması sonucu kırsal bölgelerde kadınlaşma ve işgücü kıtlığı yaşanmaktadır. Sonuç olarak, kırsal kesimdeki ücret oranları artmış, bu da yüksek üretim maliyetlerine ve çiftçiliğin daha az çekici olmasına yol açmıştır.

Özbekistan'da tarım sektörünün daha rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması için uygulanacak politikaların temel olarak tarımsal üretimde verimliliği artırmaya, üretim maliyetini düşürmeye, finansal destekleri artırmaya ve paydaşlar arasındaki işbirliği geliştirmeye odaklanması gerekmektedir. Tarımsal üretim hacmindeki artış, tarım alanları genişletilerek veya verim artırılarak sağlanabilir. Ancak, tarım alanlarının sınırlı olması ve artırılamayacağı için üretim artışının sağlanabilmesi için verimin artırılması üzerine odaklanılmalıdır. Üretimde verim artışı ile birlikte ürün kalitesinin de artırılması rekabet gücü açısından önem arz eden bir husustur. Son zamanlarda dünya tarım ve gıda ürünleri pazarında rekabet üstünlüğünün sağlanmasında fiyat dışı unsurlar (kalite, marka, reklam vb.) giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda verim ve kalitenin artırılmasına yönelik bitki ve hayvan ıslah çalışmaları desteklenmelidir. Ayrıca, tarım işletmelerinin mekanizasyon düzeyinin artırılması ile tarımda verimlilik artırılabilir, işgücü maliyetinde tasarruf sağlanarak işletmelerin karlılığı artırılabilir (Sultanov vd., 2021; Liao vd., 2022). Tarım sektörünün rekabet gücünü artırmak için iyi tarım uygulamaları, kümelenme gibi gelişmiş entegre tarım sistemlerinin üreticilere tanıtılması, üreticilerin girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi, tarımda makine ve ekipman kullanımının benimsenmesine yönelik devlet destekli eğitim ve yayım hizmetlerinin hayata geçirilmesi büyük bir önem arz etmektedir (Anorboeva, 2022).

Dış pazarlarda rekabet avantajı açısından önemli bir diğer husus da ihracatın hem ürün hem de ülke bazında çeşitlendirilmesidir. İhraç pazarlarının coğrafi anlamda çeşitlendirilmesi ve ihracatta ürün yelpazesinin daha da genişletilmesi tarım sektörünün ihracat rekabet gücüne olumlu katkı sağlayacaktır. Nitekim yapılan bilimsel araştırmalar ihracat pazarının çeşitlendirilmesinin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için faydalı olduğunu ortaya koymaktadır (Matthee vd., 2016). Bu bağlamda, ihracatta pazar ile ilgili ve diğer riskleri önemli ölçüde azaltan ihracat coğrafyasının genişletilmesi büyük önem arz etmektedir (Sirojiddinov, 2019). Ancak, yeni pazarlar bulmak gelişmekte olan ülkeler için temel zorluklardan biri olup yeni pazarlara ulaşmak için kapsamlı bir program geliştirmek gerekmektedir (Mamadjanova, 2017). Mevcut durumda Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünleri ihracatının bölgedeki bir kaç ülkeye yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum ülkenin ihracatında belirgin kayıpların yaşanmasına neden olabilmektedir. Özbekistan'ın AB ülkeleri, Japonya, Güney Kore gibi gelişmiş pazarlara yönelik ihracat potansiyeli olan çeşitli tarım ürünleri bulunmaktadır. Özellikle taze ve kuru meyveler, taze sebze, hayvansal menşeli ürünler söz konusu ülkelerde

yüksek talep görmektedir. Ancak, söz konusu gelişmiş ülke pazarlarına yönelik ihracatta bir dizi zorluklar bulunmaktadır. Özbekistan’da üretilen tarımsal ürünlerin büyük bir kısmının uluslararası kalite standartlarının gerekliliklerini karşılayamaması, ihracata yönelik sertifika alma sürecinin oldukça maliyetli olması, nakliye maliyetlerinin yüksek olması tarım ürünleri ihracatının rekabet gücünü olumsuz etkileyen önemli etmenlerdir (Umarkhodjaeva ve Sadriddinova, 2019). Söz konusu sorunların giderilmesi için ilgili kurumlar tarafından önlemler alınmaz ise Özbekistan’ın tarım ve gıda ürünleri pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğü sekteye uğrayabilir.

Tablo 2. Özbekistan'ın tarım ve gıda ürünlerine ait AKÜ indeks değerleri

Ürün	HS 01	HS 02	HS 03	HS 04	HS 05	HS 06	HS 07	HS 08	HS 09	HS 10	HS 11	HS 12	HS 13	HS 14	HS 15	HS 16	HS 17	HS 18	HS 19	HS 20	HS 21	HS 22	HS 23	HS 24
2002	0,03	0,01	0,00	0,03	0,36	0,20	1,83	1,81	0,11	0,03	0,30	0,37	0,15	14,82	0,04	0,01	0,43	0,01	0,08	1,78	0,28	0,67	0,73	0,78
2003	0,03	0,09	0,00	0,09	0,20	0,09	1,85	0,90	0,08	0,05	2,25	0,39	0,06	25,05	0,04	0,01	0,05	0,03	0,22	1,51	0,11	0,17	0,39	0,67
2004	0,03	0,10	0,00	0,02	0,15	0,08	1,40	1,16	0,08	2,27	5,51	0,53	0,01	25,53	0,12	0,01	0,17	0,02	0,08	1,58	0,02	0,12	0,37	0,64
2005	0,04	0,03	0,01	0,02	0,16	0,06	2,19	1,78	0,07	0,84	7,03	0,68	0,10	40,17	0,61	0,02	0,08	0,02	0,11	1,33	0,02	0,17	0,23	0,93
2006	0,03	0,01	0,02	0,03	0,40	0,05	4,75	9,56	0,10	0,75	5,81	1,49	0,16	43,19	0,70	0,04	0,05	0,03	0,04	0,87	0,02	0,22	0,10	1,13
2007	0,03	0,00	0,03	0,04	0,22	0,05	7,42	10,08	0,09	0,41	3,12	1,00	0,10	45,17	0,31	0,01	0,01	0,01	0,01	0,74	0,01	0,17	0,00	0,86
2008	0,04	0,00	0,04	0,01	0,36	0,06	2,75	5,64	0,08	0,01	3,70	0,50	0,15	23,72	0,06	0,00	0,01	0,00	0,01	0,67	0,00	0,12	0,00	0,71
2009	0,05	0,00	0,03	0,01	0,21	0,06	3,37	6,58	0,09	0,21	1,23	0,70	0,66	20,02	0,05	0,00	0,00	0,00	0,01	0,41	0,00	0,05	0,00	0,62
2010	0,08	0,00	0,04	0,02	0,33	0,14	6,47	11,90	0,16	0,46	0,44	0,59	1,05	18,88	0,02	0,00	0,04	0,00	0,03	0,72	0,01	0,18	0,00	1,05
2011	0,13	0,00	0,01	0,02	0,38	0,16	8,72	19,13	0,14	0,21	0,02	0,45	1,19	10,35	0,00	0,00	0,03	0,00	0,02	0,68	0,01	0,19	0,00	0,89
2012	0,20	0,00	0,00	0,01	0,56	0,20	4,65	7,50	0,17	0,35	0,00	0,59	0,77	4,08	0,00	0,00	0,05	0,00	0,04	0,71	0,01	0,30	0,00	0,75
2013	0,13	0,00	0,00	0,01	0,49	0,17	9,11	11,17	0,21	0,32	0,04	0,72	1,01	0,26	0,00	0,00	0,05	0,00	0,03	0,76	0,01	0,23	0,00	0,53
2014	0,11	0,01	0,00	0,01	0,41	0,16	11,54	12,47	0,24	0,72	0,03	0,42	1,17	0,37	0,01	0,01	0,05	0,02	0,03	0,59	0,00	0,17	0,06	0,39
2015	0,16	0,01	0,00	0,02	0,58	0,18	9,52	8,56	0,14	0,54	0,08	0,69	3,09	3,49	0,01	0,01	0,04	0,02	0,04	0,36	0,00	0,16	0,04	0,40
2016	0,10	0,00	0,01	0,04	0,71	0,27	3,44	4,34	0,18	0,55	0,40	0,34	4,41	15,89	0,01	0,00	0,06	0,07	0,05	0,43	0,00	0,14	0,05	0,25
2017	0,15	0,00	0,02	0,27	0,71	0,13	4,18	4,93	0,19	0,71	3,52	0,25	4,41	3,57	0,01	0,00	0,16	0,16	0,10	0,66	0,01	0,22	0,07	0,25
2018	0,15	0,00	0,01	0,18	0,72	0,28	5,90	6,07	0,32	0,25	4,83	0,44	4,03	0,58	0,03	0,00	0,16	0,17	0,09	0,65	0,01	0,15	0,08	0,27
2019	0,11	0,00	0,00	0,10	0,58	2,30	6,90	5,34	1,79	0,26	5,56	0,30	4,52	0,41	0,19	0,00	0,13	0,15	0,09	0,80	0,03	0,11	0,20	0,41
2020	0,28	0,00	0,01	0,10	1,42	3,31	6,05	4,99	0,33	0,15	12,59	0,32	5,10	0,28	0,35	0,01	0,15	0,11	0,12	0,64	0,04	0,17	0,37	0,29

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır

Sonuç

Analiz sonuçlarına göre Özbekistan 24 tarım ve gıda ürün grubundan 6'sında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken, 18'inde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir. Özbekistan özellikle ekonomik değeri nispeten yüksek olan yaş meyve, sebze ve değirmencilik ürünlerinde güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Dolayısıyla tarımsal gıda ihracatında dış pazarlarda rekabet avantajı olan yaş meyve ve sebze mahsullerinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak, incelenen dönemde söz konusu ürünlerin AKÜ indeks değerleri dalgalı bir eğilim sergilemektedir. Aynı zamanda 2020 yılında yüksek AKÜ indeks değerlerine sahip bazı ürün gruplarının bundan on yıl öncesine kıyasla rekabetçilik derecesinde önemli düzeyde düşüşler olduğu görülmekte ve bu durum ülke ekonomisi açısından endişe verici bir durumdur. Son on yılda özellikle yenilebilir meyveler, yenilebilir sebzeler ve örülmeye elverişli bitkisel maddelerin rekabet gücünde ciddi düşüşler kaydedilmiştir. Bununla birlikte, Özbekistan'ın meyvecilik, sebzeçilik, hububat, hayvancılık gibi bazı alt sektörlerde önemli üretim ve büyüme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Özbekistan'ın uluslararası rekabet gücü, üretim ve ticaret maliyetlerini etkileyen çok çeşitli yapısal ve çevresel faktörlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Özbekistan'ın ihracatı ve rekabet gücünü artırmak için, özellikle ülkenin karşılaştırmalı avantajlara sahip olduğu malların üretimine, yerel tarım ve gıda değer zincirlerine yönelik yatırımların acilen genişletilmesi gerekmektedir. Ürün kalitesinin iyileştirilmesi ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi için üretim süreçlerinin yenilenmesi, dış pazarın ihtiyaçlarına cevap verebilecek ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi, ürünlerin kalite ve ayırt edici özelliklerinin iyileştirilmesi, hasat sonrası kayıpların azaltılması ve ürün işleme süreçlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, ihraç edilen ürünler ile ihraç pazarlar çeşitlendirilerek tarımsal ihracat hem miktar hem de değer bazında önemli düzeyde artırılabilir. Tarım ve gıda ürünleri ihracatının artırılması dış ticaret açığının azaltılmasına, döviz rezervlerinin artırılmasına ve ulusal ekonominin güçlenmesine yardımcı olacaktır. Güçlü bir tarım sektörü, daha fazla üretim, daha fazla ihracat, daha yüksek gelir ve daha yüksek refah anlamına gelmektedir.

Kaynakça

Ahmad, B., Anwar, M., Badar, H., Mehdi, M. ve Tanveer, F. (2021). Analyzing export competitiveness of major fruits and vegetables of Pakistan: an application of revealed comparative advantage indices. *Pakistan Journal of Agricultural Sciences*, 58 (2), 719-730.

- Amighini, A. (2005). China in the international fragmentation of production: evidence from the ICT industry. *The European Journal of Comparative Economics*, 2 (2), 203-219.
- Anorboeva, B. D. (2022). Economic and statistical analysis of fruit and vegetable exports in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Economic and Business Review*, 10 (5), 28-30.
- Bahta, Y.T. (2021). Competitiveness of South Africa's agri-food commodities. *AIMS Agriculture and Food*, 6 (4), 945-968.
- Balassa, B. (1965), Trade liberalisation and "revealed" comparative advantage. *The Manchester School*, 33 (2), 99-123.
- Bashimov, G. (2015). Özbekistan pamuk sektörünün rekabet gücünün belirlenmesi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 99-104.
- Bashimov, G. (2016). Rusya'nın tarım ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğü. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 3 (2), 19-26.
- Bashimov, G. (2017). Orta Asya ülkelerinde yaş meyve ve sebze sektörünün dış ticaret yapısının analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (13), 189-204.
- Batra, A. ve Khan, Z. (2005). Revealed comparative advantage: an analysis for India and China. *ICRIER Working Paper*, No. 168, New Delhi.
- Bayav, A. ve Çetinbaş, M. (2021). Peach production and foreign trade of Turkey: current situation, forecasting and analysis of competitiveness. *ANADOLU Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 31 (2), 212-225.
- Baykuzieva, G. A. (2020). Problems of development of fruit and vegetable industry in Fergana region and their solutions. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, 10 (90), 78-82.
- Budulgan, S.A. (2020). Özbekistan'ın jeopolitik önemi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), 167-184.
- Çakan, V.A. ve Turhan, Ş. (2023). Türkiye'nin nohut dış ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğünün analizi. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 26 (2), 377-384.
- Dünya Bankası. (2022). World Development Indicators, www.wdi.worldbank.org (Erişim Tarihi: 09.09.2020)
- Fojtková, L. (2018). China's trade competitiveness in the area of agricultural products after the implementation of the World Trade Organization commitments. *Agric. Econ.- Czech*, 64, 379-388.
- Goyal, K.A. ve Vajid, A. (2017). Revealed comparative advantage of India's rice export with selected countries (a case study). *Pacific Business Review International*, 9 (9), 51-56.

- Hasanov, Sh. ve Ahrorov, F. (2013). Uzbekistan's agriculture-status quo, challenges and policy suggestions. *Natural Resource Use in Central Asia: Institutional challenges and the contribution of capacity building*, (Ed.:Ahmed, M.N. ve Pawlowski, I.), Giessen.
- Hinloopen, J. ve Van Marrewijk, C. (2001). On the empirical distribution of the Balassa index. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 137 (1), 1-35.
- Jambor, A. ve Hubbard, L.J. (2013). Changing product structure and comparative advantage: the case of Hungarian agri-food trade. *Journal of Economics*, 61 (8), 846-860.
- Kadakoğlu, B., Bayav, A. ve Karlı, B. (2022). Türkiye'de ceviz üretim projeksiyonu ve rekabet gücü analizi. *Meyve Bilimi*, 9 (1), 8-15
- Karaaslan, A. ve Tuncer, G. (2010). Uluslararası rekabet gücünün artırılmasında temel devlet politikaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (26), 23-45.
- Liao, W., Zeng, F. ve Chanieabate, M. (2022). Mechanization of small-scale agriculture in China: lessons for enhancing smallholder access to agricultural machinery. *Sustainability*, 14, 1-21.
- Lucasenco, E. ve Ceban, A. (2020). Assessment of competitiveness of Moldovan agri-food products at the regional level, In: *Agrarian Economy and Rural Development - Realities and Perspectives for Romania*. International Symposium. Bucharest, Romania, 224-229.
- Mamadjanova, T. (2017). Uzbekistan's agricultural export competitiveness in Russia, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 5 (5), 327-335.
- Matthee, M., Idsardi, E. ve Krugell, W. (2016). Can South Africa sustain and diversify its exports? *South Africa Journal of Economic and Management Sciences*, 19 (2), 249-263.
- Mizik, T., Szerletics, A. ve Jambor, A. (2020). Agri-food export competitiveness of the ASEAN countries. *Sustainability*, 12 (23), 1-15.
- Rusali, M. A. (2012). Assessments and dynamics of trade specialization of agri-food products empiric evidences from Romania. *Problems of Management in the 21th Century*, 4, 57-62.
- Rustamova, D.D. (2022). Opportunities to increase product export power through development of fruit and vegetable industry in Uzbekistan. *Eurasian Journal of Research, Development and Innovation*, 8, 24-29.
- Sarıca, D. (2016). Türk tarım sektörünün rekabet gücü, XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 25-27 Mayıs, Isparta, Türkiye, 1343-1350.
- Sirojiddinov, K. (2019). Developing the food orientation of agricultural production and the need to develop agromarketing. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11 (79), 268-272.

- Sultanov, B., Amirov, L., Askarova, M., Rakhmankulova, B. ve Tosheva, M. (2021). Agriculture of the Republic of Uzbekistan after the peak of the pandemic. *Web of Conferences*, 244, 1-7.
- Umarkhodjaeva, M.G. ve Sadriddinova, N.Z. (2019). Export potential development and export diversification of fruit and vegetable products in Uzbekistan`s economy. *International Journal of Research in Management & Business Studies*, 6 (1), 35-37.
- Urdushev, K., Yunusov, K. ve Eshankulov, S. (2021). Analysis of the current state of the economy of fruit and vegetable clusters in Uzbekistan. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8 (5), 321-329.
- Uzstat. (2021). Socio-economic situation in the Republic of Uzbekistan, State Committee of the Republic of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan.

